

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

«We hebben geen zelf, het enige dat we hebben is taal»

Verslag van

Psychoanalyse en taal
[Rotterdam, 29 mei 2010]

HENK HILLENAAR

De studiedag *Psychoanalyse en taal* was de twintigste in de lange reeks symposia waarmee de Stichting Psychoanalyse en Cultuur sinds 1990 jaarlijks veel belangstellenden trekt. Dat geschiedt beurtelings in België en Nederland. Van nagenoeg al die symposia zijn de lezingen ook in boekvorm gepubliceerd, zodat er langzaam een aardig bibliotheekje aan het ontstaan is over allerlei domeinen van kunst en wetenschap waarover men vanuit de psychoanalyse zinnige dingen kan zeggen. Begonnen in 1990 met *Psychoanalyse en literatuur*, zijn sedertdien onder meer muziek en beeldende kunsten, antropologie en filosofie, religie, film, opera en ook politiek aan de orde geweest. Ditmaal was het onderwerp wat abstracter van aard. Dat de lacanianen daarbij een hoofdrol zouden spelen was te verwachten, maar de organisatoren hadden ervoor gezorgd dat ook Freud uitgebreid aan de orde kwam.

Jan Scheffer, een van de initiatiefnemers van deze dag, hield een inleidend betoog over de enerzijds vaak weinig gewaardeerde taalveranderingen binnen een spraak-gemeenschap en anderzijds de taalverdraaiingen en versprekingen die zo welkom zijn in een analyse. Hierna kreeg Johan Schokker het woord. Deze kenner en vertaler van het werk van Lacan bracht in herinnering dat «taal» bij Lacan in de eerste plaats functioneert als woordvorm — betekenaar — die andere woorden aantrekt of beïnvloedt. Meer dan de inhoud van woorden, zinnen of

teksten zijn het lettergrepen of zelfs letters die ons denken sturen. Het betoog van Schokker werd amusant toen hij uitvoerig stilstond bij een gedicht van Remco Campert, waarin deze verhaalt hoe «gestampte muisjes» in zijn kinderhoofd ooit tot «gestampte meisjes» werden. Deze verdraaiing heeft toen en vooral later voedsel gegeven aan de erotische verlangens van de dichter en aan die van zijn toehoorders.

Arnon Grunberg, de publiekstrekker van deze studiedag, is niet alleen briljant als schrijver maar blijkt als spreker eenzelfde brille te vertonen. Hij slaagde erin zijn gehoor een uur lang geboeid te houden met ideeën over extase, over ervaringen dus die verder gaan dan wat taal vermag te vertolken. In de geest van *Jenseits des Lustprinzips* liet Grunberg zien dat achter of in de gelukservaring waar wij bij «extase» in eerste instantie aan denken, de neiging tot dood en vernietiging op ons wacht. Hij illustreerde zijn ideeën door scènes op te roepen uit bekende films, zoals onder meer *Apocalypse now* en *Last tango in Paris*. Ook de literaire taal getuigt soms van dergelijke ervaringen, maar dan achteraf en dus indirect. Grunberg stond lang stil bij een oud verhaal van Cervantes, uit het eerste deel van zijn *Don Quichotte*, waarin deze de hoofse liefde beschrijft met een mengsel van spot en ernst zoals alleen hij dat weet te doseren. In dit verhaal raakt de student Grisostomo, die voor een bestaan als herder heeft gekozen, in extase bij het zien van de wonderschone maar ongenaakbare herderin Marcela. Wanneer hij afgewezen wordt, weet de jongeman niets beters te doen dan zijn gedichten over een onmogelijke liefde te bezegelen met de eigen dood. In de discussie die volgde ging Grunberg in op de associatieve processen van beelden en woorden waaraan kunstenaars zich overgeven. Wie associeert, doet «vondsten» door vaststaande verbanden op te geven. Daarin wordt de dubbele beweging zichtbaar van zowel opbouwende, extatische intensiteit, als opsplitsing die scheiding en daarmee verdwijning bewerkstelligt.

Na de lunchpauze was het woord aan Harry

Stroeken, die de toehoorders er in heldere taal aan herinnerde dat Freud een groot stilist was, met een klassieke, retorische vorming. In zijn verlangen naar wetenschappelijke erkenning probeert Freud enerzijds een taal te schrijven die de toets van de wetenschap kan doorstaan, en die dus ambivalentie en ambiguïteit tracht te vermijden. Anderzijds bezit Freuds proza een dusdanige kracht en schoonheid dat hij, op voordracht van onder anderen Thomas Mann, de Duitse literatuurprijs verwierf. Het was jammer dat Wilfred Oranje, de man die Freud zo fraai in het Nederlands heeft vertaald, verstek moest laten gaan. Hij zou zeker vanuit zijn heel eigen ervaring met de taal van Freud het betoog van Stroeken gestaafd hebben.

De filosoof Marc De Kesel, auteur van een reeks boeken en artikelen over het denken van Jacques Lacan, liet hierna met veel overtuigingskracht zien hoe Lacan Freuds opvattingen over taal heeft doorgedacht en verder ontwikkeld. Via bijna uitdagende statements als 'Het zijn is het zeggen van het zijn', of 'We hebben geen zelf, het enige dat we hebben is taal', of 'Niet het onzegbare is het cruciale maar het zeggen op zich', bracht hij de kern van Lacans denken over taal, de menselijke eindigheid en over het

therapeutisch spreken dat de psychoanalyse beoogt te zijn, dichterbij de toehoorders. Tot slot stond Annelies Schulte Nordholt op indringende wijze stil bij de taal van het trauma waarmee iedere psychoanalyticus te maken krijgt. Zij deed dit door romans te bespreken van schrijvers die tot de tweede generatie van Shoah-slachtoffers behoren, onder anderen Jona Oberski's *Kinderjaren* en Georges Perecs *W*. Deze laatste, enigmatische titel is op zichzelf al symptomatisch voor de gebroken, fragmentarische taal die bijna al deze auteurs gemeen hebben. Het gevarieerde programma van deze dag heeft, zeker als geheel, niemand van de aanwezigen teleurgesteld, zeker ook dankzij de bezielende leiding van Sjef Houppermans, de nieuwe voorzitter van de Stichting Psychoanalyse en Cultuur. Die aanwezigen waren ditmaal kleiner in getal dan gewoonlijk. Was dat vanwege de plaatskeuze of omdat er in mei al te veel andere symposia zijn? Was het onderwerp 'taal' te vaag, of is de populariteit van de psychoanalyse toch tanende? In ieder geval had deze dag meer belangstelling verdiend dan de vijfenvijftig mensen die nu naar Rotterdam waren gekomen. Maar gelukkig zullen ook de lezingen van dit symposium straks gepubliceerd worden.